

Kapitalismus jako specifický a historicky podmíněný společenský řád je od svého vzniku doprovázen nejrůznějšími ideovými, teoretickými a ideologickými reflexemi, usilujícími o jeho vysvětlení, zdůvodnění, a tím i o jeho obhajobu jako řádu nutného, rozumného, přirozeného, který není nutno revolučně měnit. Teoretické a metodologické vady a nedůslednosti těchto přístupů, jejich povrchnost, jednostrannost, apologetický a konzervativní ráz byly již mnohokrát prokázány a odhaleny zásadovou marxisticko-leninskou kritikou.

Dokud však existuje ve značné části světa kapitalismus, nutně vznikají nejrůznější filozofické, sociologické, právní a politické nebo ekonomické teorie, koncepce a názory, které reagují na vnitřní změny kapitalismu a jednostranně, deformovaně a zkresleně odrážejí nové rysy a jevy vývoje kapitalistické společnosti. Buržoazní teoretikové a ideologové se v souvislosti se změnami kapitalismu ideově převyzbrojují, jejich apologetika kapitalismu se „modernizuje“. Navíc se vždy znovu snaží ve svých teoretických a ideologických konstrukcích vyvrátit zásadovou revoluční kritiku kapitalismu, marxisticko-leninskou revoluční analýzu historické přechodnosti kapitalismu, učení o jeho nutném zániku a nahrazení kapitalismu socialismem.

Nápadným rysem základních buržoazních koncepcí, které se po druhé světové válce snaží kapitalismus obhájit a nově teoreticky zdůvodnit, je jednoznačný ústup od jeho obhajoby jako řádu kapitalistického. Výrazným projevem morálního a ideového úpadku kapitalismu je snaha ideologů obhájit a zvěčnit jej takovými postupy, které v podstatě znamenají popření kapitalistické podstaty samé. Obhajoba probíhá v pojmech, jež kapitalistickou realitu eliminují a interpretují ji jako společnost, která se vnitřně transformuje, mění a přechází v něco jiného, co je vším možným, jenom ne kapitalismem. Také nový stupeň vývoje dříve kapitalistické a nyní údajně již nekapitalistické společnosti je v interpretaci buržoazních ideologů vším možným, jenom ne socialismem. Socialistická varianta jako reálná historická varianta vystřídání kapitalismu socialismem v jejich pojetí v podstatě buď neexistuje vůbec, nebo existuje jen jako něco nežádoucího, nezákonného, co je v rozporu se základními vývojovými tendencemi. Jde tedy o svéráznou obhajobu a zvěčnění kapitalismu i odmítnutí historické nutnosti socialismu v koncepcích, které navenek již s kapitalismem nepočítají, protože všechny jeho vnitřní, evoluční transformace směřují k různým modifikacím sice již nekapitalistické, ne však socialistické společnosti.

Proto v buržoazních sociálních teoriích rozvíjejících se po druhé světové válce sice ještě doznívají pokusy o obhajobu kapitalismu — v koncepcích kapitalismu lidového, demokratického, organizovaného —, jsou však stále více vytlačovány pojmovými konstrukcemi, které mluví o společnosti technologické, jednotné industriální, masové, společnosti blahobytu či hojnosti, společnosti konzumní, společnosti pluralitní, společnosti rovnosti, bohaté a jednotné střední třídy, společnosti byrokratické, společnosti rovných příležitostí pro všechny atd.

Od padesátých let tohoto století doznala velkého rozšíření koncepce, která stírala rozdíl mezi průmyslovými zeměmi socialismu a průmyslově vyspělými kapitalistickými společnostmi svým pojetím dvou variant, modů či typů v podstatě jednotné industriální společnosti. Byla obvykle spjata s teorií konvergence a společně s ní specifickým způsobem reagovala na hospodářský a průmyslový rozmach socialistických zemí a svérázně odrážela určitou historickou situaci, charakterizovanou bojem socialistických zemí za mírové soužití. Objektivní smysl koncepce jednotné industriální společnosti tkvěl mimo jiné v tom, že nastolila ten způsob obhajoby kapitalismu, při němž se ve jménu zásadních technických, organizačních a technologických rysů všech industriálních společností žádá především a hlavně odstranění údajně přežilých a zastaralých odlišností industriálních zemí socialistického tábora. K těmto „zbytečně“ přežívajícím rysům socialistického tábora patřil podle buržoazních ideologů a teoretiků přehnaný a vypjatý třídní boj v oblasti politiky a idejí. Proto byl pod rouskou konvergence zdůrazňován požadavek depolitizace a dezideologizace socialistických průmyslových zemí, což bylo nejvýrazněji proklamováno v koncepci konce ideologie a u některých „upřímných“ buržoazních sociologů dokonce vyústilo v požadavek soužití v ideologické a politické oblasti. Socialistické průmyslové země se měly vzdát svého třídního přístupu a své třídní a stranické ideologie.

S pojetím jednotné industriální společnosti a s teorií konvergence jsou spjata významná jména buržoazní sociologie a ekonomie. Patří sem především Aron, Tinbergen, v určitých souvislostech Dahrendorf, Drucker, Galbraith a řada dalších. Jejich koncepce a s nimi v té či oné míře spjatá teorie o konci ideologie byly poměrně velmi zevrubně kritizovány a analyzovány jak našimi autory, tak i autory řady socialistických zemí, zejména pak představiteli společenských věd v Sovětském svazu. Není proto nutné opakovat již provedená kritická zhodnocení.

V druhé polovině šedesátých let začaly však tyto teorie ustupovat do pozadí, byly dokonce kritizovány některými buržoazními autory jako výraz tendencí přílišného přeceňování shodných rysů socialistických a kapitalistických zemí a nedoceníení rysů odlišných a protichůdných. Zejména v USA, ale i ve Francii se objevují zárodky nové, jakoby vědecktější teorie, která je další, novou variantou apologetiky soudobého kapitalismu a současně také útokem na socialistickou perspektivu lidstva jako nežádoucí a zbytečnou. Podle autorů nové koncepce směřují základní vývojové tendence soudobého kapitalismu jako rozvinuté industriální společnosti k vytváření nové etapy společnosti postindustriální. Jeden z hlavních představitelů, D. Bell, který v padesátých letech proslul svou knihou o konci ideologie, dokonce tvrdí, že jeho vlastní názory o postindustriální společnosti byly v podstatě již zformulovány v roce 1962 a rozvinuty v roce 1967. To svým způsobem skutečně odpovídá reálnému vývoji nové „módní“ koncepce, protože její zárodky se začaly rýsovat od šedesátých let. Terminologií poukazující na existenci údajně nové fáze vývoje soudobého kapitalismu, který již kapitalismem není, lze dokumentovat termíny, jako jsou Etzioniho *postmoderní éra*, Bouldingova *postcivilizační éra*, Dahrendorfova *postkapitalistická společnost* nebo *společnost třídy služeb* a Lichtheimova *postburžoazní éra*.

Ke konci šedesátých let, a zvláště pak v letech sedmdesátých, nejvšestranněji rozpracoval koncepci postindustriální společnosti D. Bell, který své základní metodologické i teoretické přístupy, včetně politických a ideových závěrů, shrnul v rozsáhlé knize, kterou vydal v roce 1973 pod názvem *The Coming of Post-Industrial Society*. Název lze snad i považovat za ironizující vzhledem k po-

dobnému názvu práce pokrokově zaměřeného amerického sociologa A. Gouldnera *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970). Snad chtěl Bell zdůraznit, že hlavní sociologický problém takzvaných západních společností není nadcházející a probíhající krize buržoazní sociologie, ale nadcházející nová etapa vývoje kapitalismu, která v sociálně ekonomickém ohledu není kapitalismem, nýbrž již takzvanou postindustriální společností.

Vedle Bella, kterého lze nazvat hlavním představitelem koncepce postindustriální společnosti, přispěl svými vlastními koncepcemi dnes nechvalně známý reprezentant americké zahraniční politiky Z. Brzeziński, který ve své knize *Between Two Ages* razí svůj specifický termín a mluví o nástupu technetronní společnosti. Jde však v podstatě o koncepci postindustriální společnosti pod dalším módně znějícím názvem. Na evropské pevnině ji nejvíce rozvinul známý francouzský sociolog A. Touraine ve své knize *La Société Post-industrielle*.

Tyto autory lze považovat za nejvýraznější představitele koncepce postindustriální společnosti, za její hlavní obhájce. Jejich publikace obsahují některé základní myšlenky, jež svědčí o určitých společných metodologických, teoretických i politických přístupech a o analogické dedukci předpokládaných základních vývojových změn. Proto je lze v určitých souvislostech analyzovat jako představitele v podstatě stejné a společné koncepce a v tomto rámci pak přistoupit k podrobnějšímu rozboru jednotlivých přístupů.

Společné výchozí teze lze v podstatě charakterizovat takto:

1. Soudobý kapitalismus, a především pak nejrozvinutější kapitalistická země USA, prožívá vnitřní transformace, které znamenají počátek nebo nástup éry postindustriální společnosti.
2. Tyto transformace probíhají uvnitř systému bez jakýchkoli podstatných otřesů nebo konfliktů, jsou výsledkem jeho plynulého postupného vývoje. Nová společenská fáze či etapa vzniká tak přímo z dosavadního vývoje a je důkazem schopnosti soudobého kapitalismu jako vysoce industriálně rozvinuté společnosti vnitřně se vyvíjet a zdokonalovat a přecházet relativně plynule k jiným, již nekapitalistickým etapám, v nichž určité vlivy a pozůstatky předcházejícího vývoje mohou ještě přetrvávat.
3. Změny, jež vyvolávají a umožňují přechod k fázi postindustriální společnosti, jsou založeny především v oblasti techniky a vědy, akcent je spíše na vědeckém determinismu, protože technika a technologie je charakterizována vlivy, které pocházejí od vědy a míst jejího zrodu (tj. z univerzit) i od nositelů tohoto nového vědění (tj. od sociální skupiny vědců).(1)
4. Nové jevy ve vztazích věda, technika, výroba dokazují buď neadekvátnost, nebo zastaralost Marxova přístupu k analýze kapitalismu a jeho hybných sil. To prý platí jak o vzájemných vztazích vědy, techniky a výroby, tak i jevech a procesech, jež se týkají třídní struktury i nadstavbových oblastí.

(1) Toto základní hodnocení představitelů koncepce postindustriální společnosti jako koncepce vědecko-technologického determinismu v zásadě postihuje všechny tři uvedené představitele, i když se Bell výslovně ohrazuje proti kritikám, jež označují jeho stanovisko za technologický determinismus. (O zvláštním pokusu Bella metodologicky uniknout výtkám technologicko-vědeckého determinismu pojednáme při samostatné analýze jeho koncepce.) Když označujeme základní metodologický přístup představitelů koncepce postindustriální společnosti za vědecko-technologický determinismus, nechceme tím opomenout výrazně idealistický ráz tohoto pojetí, protože zdrojem změn, jež údajně směřují k postindustriální společnosti, jsou vědecké a technické vědomosti.

5. Změny vedoucí ke vzniku postindustriální společnosti podstatně proměňují funkce vlastnictví, celou strukturu sociálního rozvrstvení i typ konfliktů a rozporů. Určité konflikty nebo rozpory, určité sociální nerovnosti a rozdíly buď zůstávají, nebo nově vznikají, probíhají však a budou probíhat jinak, než předpokládá marxistická koncepce vývoje kapitalismu a vztahů tříd.
6. Socialismus není nějakou možnou nebo uvažovanou alternativou industriální kapitalistické společnosti. Vývoj k postindustriální společnosti je jedinou nezvratitelnou alternativou.(2)
7. Koncepce postindustriální společnosti představují vyjádření faktické reality a postižení základních vývojových tendencí, které již působí. Futurologie a prognózování je odmítáno.(3)

Kromě uvedených základních společných rysů však hlavní představitelé koncepce postindustriální společnosti rozvíjejí ve svých dílech určité specifické a jen pro jednotlivého autora příznačné myšlenky.

Bellova koncepce postindustriální společnosti

Bell začal vytvářet zárodky své koncepce již v šedesátých letech. Nejobsáhleji ji však rozvinul v práci *The Coming of Post-Industrial Society*, která je jakýmsi všestranným shrnutím všech jeho metodologických, teoretických i politických názorů. Další prací, která rozvádí především metodologii jeho analýzy a věnuje se zejména procesům v oblasti kultury a politického života, je dílo *The Cultural Contradictions of Capitalism* [Bell 1976].

Bellova základní práce z roku 1973 i jeho doplňková práce z roku 1976 jsou otevřeně zaměřeny proti marxismu, a to zejména v metodologickém ohledu. Společnosti nejsou podle Bella jednotné entity. Proto i metoda jejich analýzy a zkoumání nemůže být monokauzální nebo jednofaktorová (jako by snad marxismus byl monokauzální nebo jednofaktorovou koncepcí společnosti!), ale musí být založena na principu osových přístupů. Idea osových principů a struktur je výrazem úsilí specifikovat nikoli kauzalitu, ale ústřední organizující rámec, kolem něhož jsou soustředěny ostatní instituce, a energizující princip, který je primárně logický pro všechny ostatní. Idea osových principů a struktur umožňuje podle Bellova názoru vyhnout se zjednodušujícímu determinismu, jako je například ekonomický determinismus nebo technologický determinismus při vysvětlování sociální změny, ale přesto dovoluje vydělit

(2) To ovšem neznamená, že jednotliví představitelé nemají vůbec kritický přístup k realitě soudobého kapitalismu. Některé dílčí kritiky jsou dosti ostré, v podstatě však nepřekračují rámec měnící se industriální kapitalistické společnosti, jsou slučitelné s její existencí nebo předpokládají možnosti odstranění nežádoucích negativních jevů.

(3) Toto odmítání je však spíše deklarované. Tak například jedna z nejznámějších amerických futurologických prací, spjatá s proslulým H. Kahnem, je uvedená předmluvou D. Bella, v níž autor zdůrazňuje, že před námi stojí úkol volit budoucnost a načrtnout alternativní budoucnost [Kahn 1967]. Autoři pak dokonce v určité obměně přejímají Bellovu koncepci postindustriální společnosti, mezi industriální společností a fází postindustriální však ještě vsunují etapu, kterou nazývají *post-mass consumption society* – tedy fází, která je etapou po společnosti masové spotřeby.

primárně logické v daném konceptuálním schématu. Osový princip umožňuje vytvořit princip komplementarity v sociální explanaci.

Ve shodě s tímto základním osovým principem je podle Bella možné společnost analyticky rozdělit na tři části: sociální strukturu, oblast politiky, kulturu. Sociální struktura zahrnuje ekonomii, technologii a systém zaměstnání, oblast politiky reguluje distribuci moci a rozhoduje o konfliktních požadavcích a nárocích jednotlivců a skupin. Kultura je sférou expresivního symbolismu a významů. V západních (tj. soudobých kapitalistických) společnostech je osový přístup sociální struktury ekonomizující, osovým principem moderní politiky je participace a osový princip kultury je přání po naplnění a seberealizaci.

Pod vlivem J. Habermase útočí Bell na další významnou část Marxovy teorie. Oprávněně zaznamenává rostoucí význam vědy a techniky pro růst produktivity práce, vyvozuje však z těchto faktů zastaralost a teoretickou i metodologickou neefektivnost Marxovy pracovní teorie hodnoty. Nemá prý již smysl kalkulovat rozsah kapitálových investic do výzkumu a vývoje na základě hodnoty nekvalifikované pracovní síly, když vědeckotechnický pokrok se stal nezávislým (!) zdrojem nadhodnoty. Ve vztahu k těmto novým skutečnostem má jediný zdroj nadhodnoty uvažovaný Marxem — totiž pracovní síla bezprostředního výrobce — prý stále menší roli. Bell buď nezná Marxovy rozbory týkající se vědy jako produktu všeobecné lidské práce, kterou již kapitalismus Marxovy doby začal rozporně a na základě ziskové kalkulace měnit v bezprostřední výrobní sílu. Nebo tyto analýzy zná, ale — pokud je neuvádí — vědomě falšuje a zkresluje Marxovu teorii.

Bellova koncepce postindustriální společnosti je založena na prvním osovém principu, kdy se zkoumají především změny týkající se sociální struktury a důsledky těchto změn. V rovině zkoumání prvního osového principu lze mluvit již o procesech, které jsou charakteristické pro nadcházející postindustriální společnosti, zatímco v oblasti politiky a kultury přetrvávají jevy, které jsou ještě spjaty se společností kapitalistickou. Je to možné formulovat ještě jinak. V oblasti ekonomické základny a stupně rozvoje výrobních sil již vývoj podle Bella překročil hranice vlastní kapitalistické společnosti, zatímco v oblasti politické a kulturní nadstavby přetrvávají a působí ještě rysy kapitalismu. Jenom toto pojetí vysvětluje, proč v hlavní knize je termín postindustriální společnost, zatímco v další, z roku 1976, je ještě řeč o kulturních protikladech kapitalismu.

Původně však Bell formuluje pět základních rysů, které jsou svědectvím změn, jež oznamují nástup postindustriální společnosti. Na prvním místě uvádí proces změny, který se týká ekonomie. Dochází k přechodu od ekonomie, jež produkuje statky, k ekonomii služeb. Zařazení tohoto znaku jako prvního snad vedlo k tomu, že byl považován za základní rys určení postindustriální společnosti. Bell se k tomu výslovně vyjádřil v r. 1976 v předmluvě k dalšímu vydání své hlavní práce o postindustriální společnosti. Popírá, že by hlavním znakem postindustriální společnosti byla ekonomie služeb a zdůrazňuje především intelektuální technologii [Bell 1976:9]. Druhým — a podle Bella tedy základním — znakem postindustriální společnosti je vytvoření nové intelektuální technologie. Třetím výrazným rysem jsou změny v zaměstnanecké a profesionální struktuře, roste počet i význam té skupiny, kterou Bell nazývá knowledge class nebo professional and technical class, tj. odborných a technických pracovníků zabývajících se rozvíjením poznání a jeho aplikací v oblasti výroby. Čtvrtým znakem je rostoucí význam teoretického poznání jako

zdroje inovací a základu pro politické rozhodování ve společnosti. Pátý rys se týká možnosti budoucího vývoje na základě nové intelektuální technologie, která umožňuje sebeudržování ekonomického růstu za předpokladu, že technologie je kontrolována a správně hodnocena.

Pod tlakem kritiky a zvláště pak výtek z technologického determinismu i ve snaze metodicky pevněji zdůvodnit své hlavní principy provádí Bell v novém vydání své práce, v předmluvě z r. 1976, změny a rozšíření základních znaků nadcházející postindustriální společnosti. Hlavní osový princip je založen na zdůraznění významu intelektuální technologie a jejího vlivu na ekonomiku, výrobu, systém zaměstnání. Vliv nově intelektuální technologie na společnost však nesmí být podle Bella chápán jako princip technologického determinismu, protože v jeho pojetí neexistují přímé souvislosti mezi změnami v ekonomice, technice a v oblasti politiky a kultury. Princip osových přístupů tak vede k rozdělení společnosti na určité, v podstatě velmi samostatné a nezávislé sféry. Nová intelektuální technologie není podle vysloveného tvrzení D. Bella primární determinantou všech sociálních změn. Proto sovětský kritik Bellovy koncepce postindustriální společnosti i jeho metodologie G. Diligenskij označuje Bellův přístup za kombinaci technologického determinismu a relativistické koncepce zkoumání problémů společenského života, za mnohoosový relativismus [Diligenskij 1977 : 74].

Nový přehled celkem 11 znaků postindustriální společnosti, jež uvádí Bell v roce 1976, představuje kombinaci některých základních jevů z oblasti vědy, techniky a jejich vztahů k výrobě, popis některých důsledků v systému práce a zaměstnání, sociálního rozvrstvení a odměňování. Těmito znaky podle Bellova řazení jsou:

1. Vytvářející se postindustriální společnost je charakterizována ústředním významem teoretického poznání pro rozvoj technologie a výroby. Každá společnost existovala na základě poznání, ale teprve nyní, a zvláště pak v USA, se vytvořila taková situace, že vědecké poznání se stalo základem inovací v technologii. To se nejvýrazněji projevuje v průmyslu, který je výslovně založen na nové vědě, počítačích, elektronice, optice, polymerech apod.
2. Vytváří se nová intelektuální technologie. Na základě nových matematických a ekonomických technik, založených na počítačovém lineárním programování, Markovových řetězcích, stochastických procesech apod., je možné využít modelování, simulace a jiných nástrojů systémové analýzy a teorie rozhodování k efektivnějšímu a racionálnějšímu řešení ekonomických, technických a sociálních problémů.
3. Vzrůstá třída či skupina spjatá s věděním. Je to nejrychleji rostoucí skupina, je to třída technických odborných pracovníků. V USA spolu s manažery představuje 25 % celkového počtu zaměstnaných a v roce 1975 byl její absolutní počet asi 8 miliónů lidí. V roce 2000 bude skupina technických a odborných pracovníků nejpočetnější sociální skupinou ve společnosti.
4. Dochází k procesu přechodu od společnosti vyrábějící statky a zboží ke společnosti služeb. V USA je už dnes více než 65 osob ze sta zaměstnáno ve službách. V roce 1980 to bude 70 osob ze sta. V postindustriální společnosti jsou služby převážně službami pro lidi (zdravotnictví, vzdělání a sociální služby), anebo jsou to odborné a technické služby (výzkum, hodnocení, počítače a systémová analýza).
5. Dochází ke změnám v charakteru práce. V industriální společnosti je práce zápasem lidí proti přetvářené přírodě v procesu výroby statků a věcí.

- V postindustriální společnosti je práce primárně vztahem mezi úředníkem a klientem, lékařem a pacientem, žákem a učitelem nebo vztahem lidí ve výzkumné skupině, ve skupině služeb apod. Tak je v pracovní zkušenosti a denní rutině příroda vyloučena a lidé se musí učit, jak spolu žít.
6. Práce v postindustriální společnosti významně rozšiřuje pracovní příležitosti pro ženy. Ženy tak mají poprvé určitou základnu pro svou ekonomickou nezávislost, roste zaměstnanost žen i počet rodin, v nichž je více než jeden příjem.
 7. Věda je symbol doby. Stále těsněji se proplétá s technikou, vojenstvím, ale i se sociální technologií a sociálními potřebami. V tom se projevuje ústřední rys postindustriální společnosti, v níž charakter nových vědeckých institucí je rozhodující pro budoucnost svobodného zkoumání a poznání.
 8. Členění společnosti podle tříd, strat nebo horizontálních jednotek ztrácí na významu. Do popředí se dostávají politické jednotky v mocenských vztazích – situusy. Bell velmi složitě konstruuje několik funkcionálních situsů a 5 institucionálních, kritériem je podíl na moci, nikoli měřítko ekonomická.
 9. Postindustriální společnost je společnost meritokracie. Je primárně technická a jako taková přiděluje místa a pozice (tedy v Bellově terminologii situusy) především na základě vzdělání a kvalifikace.
 10. Není již nouze a nedostatek zdrojů, vývoj postindustriální společnosti však přináší nové nedostatkové hodnoty, jsou to čas a informace. Problém dispozice s časem a informacemi nutně zůstává a stává se velmi důležitým.
 11. Vzniká ekonomika informací. Informace je podle své povahy kolektivní, a nikoli soukromý statek. Na trhu individuálních, soukromých statků je jasné, že je třeba podporovat soutěživou strategii před monopolem a netečností. Pro optimální sociální investice do vědění je však třeba podporovat spíše kooperativní strategii, přispívající k rozšíření a užití poznání ve společnosti.

Pojem postindustriální společnosti je u Bella výrazem úsilí zjistit změny v sociální struktuře. Víme však, že v jeho pojetí neexistuje žádná korelace mezi změnou v sociální struktuře a změnami v politice a kultuře. Proto existují rozpory nebo disjunkce mezi sociální strukturou (vznikající postindustriální společnosti) a zaostávajícími oblastmi politiky. V západní společnosti je kultura antiinstitucionální a antinomická, kulturní modernismus útočí na tradice a etablované instituce.

Podobný rozpor existuje mezi sociální strukturou, v níž se objevují rysy vznikající postindustriální společnosti, a politickým systémem. Rozhodující je vztah mezi přáním účasti a byrokracií. Postindustriální společnost se již nedělí na vlastníky výrobních prostředků a na nediferencovaný proletariát. Dělí se na ty, kteří mají moc rozhodovat v ekonomických, politických a sociálních organizacích, a na ty, kteří tuto moc nemají. Úkolem politického systému je řídit tyto vztahy a reagovat na různé tlaky usilující o podíl na rozdělování a sociální spravedlnost.

To jsou hlavní myšlenky Bellovy koncepce postindustriální společnosti – spíše popisující než analyzující závažné a složité společenské problémy. Jsou založeny na metodologickém principu osových přístupů, z nichž vynikají tři, související se samostatnými a vnitřně nijak nezprostředkovanými sférami – sociální strukturou, politikou a kulturou.

Základní Bellovy koncepce přejímá a v podstatě z nich vychází známý Z. Brzeziński.

Technetronní společnost Z. Brzezińskiego

Svou vlastní koncepci postindustriální společnosti, včetně neologismu *technetronní společnost*, vylíčil Z. Brzeziński v knize *Between Two Ages* [Brzeziński 1970]. Základní formulaci svého přístupu i zdůvodnění neologismu technetronní uvádí Brzeziński takto: „Dnes se průmyslově vyspělé státy (v první řadě USA) začínají vymaňovat z industriálního stadia svého vývoje. Vstupují do věku, kdy technologie, a zvláště elektronika — odtud můj neologismus — se rostoucí měrou stávají zásadními determinantami sociální změny, které mění mravy, sociální strukturu, hodnoty a globální profil společnosti.“ [1970 : 14]

Brzeziński zdůrazňuje, že jeho kniha není cvičením z futurologie, ale snahou dát smysl přítomným trendům a rozvinout dynamickou perspektivu toho, co se děje. Své vlastní pojetí technetronní společnosti (ale Brzeziński používá i výraz postindustriální společnost) rozvíjí v deseti bodech.

1. Postindustriální společnost se stává technetronní společností (jež je formována výrazným vlivem technologie a elektroniky) kulturně, psychologicky, sociálně a ekonomicky. Průmyslový proces již není hlavní determinantou sociální změny. V technetronní společnosti vědecké a technické vědomosti rychle svým způsobem přímo zachvacují téměř všechny aspekty života. Průmyslová činnost ustupuje službám s automatizací a kybernetikou, které nahrazují operace strojů řízených jednotlivci.
2. Ve vznikající nové společnosti se stávají rostoucím a významným problémem otázky týkající se zastaralé kvalifikace, zajištění dovolené a volného času, podílu na zisku. Dotýkají se vztahů, psychické spokojenosti a zdraví miliónů relativně dobře zajištěných, avšak potenciálně bezcílných příslušníků nižší střední třídy a dělníků.
3. V technetronní společnosti probíhá revoluce ve vzdělání, vyšší vzdělání je dostupné téměř každému, kdo má nadání. Důraz je kladen na výběr kvality. Hlavní problém vidí Brzeziński v tom, jak objevit nejefektivnější techniky pro racionální využití talentů ve společnosti.
4. Dochází k přesunu od plutokratické elity vůdcovství k politickému vůdcovství, do něhož rostoucí měrou pronikají jedinci se speciální kvalifikací a intelektuálními předpoklady. Vědění se stává nástrojem moci a efektivní mobilizace talentů důležitým způsobem získávání moci.
5. Univerzity se stávají intenzivně angažovaným místem, „nádržemi myšlení“, zdrojem politických plánů a sociálních inovací.
6. V industriální společnosti vedly společenské problémy ke snaze hledat vyčerpávající odpovědi na sociální dilemata. To podněcovalo rozvoj a udržování ideologií. V technetronní společnosti převládá pragmatičtější metodologický přístup k sociálním problémům (jasně se projevuje vliv koncepce o konci ideologie v západním světě).
7. V technetronní společnosti jde nejen o zajištění podílu mužů, ale i podílu žen na rozhodování. Rozvíjející se automatizace ohrožuje nejen muže, ale i ženy. Jde o problém rovnoprávnosti mužů a žen jak v rozhodování, tak i v sexuálních otázkách.
8. V technetronní společnosti jsou milióny neorganizovaných občanů pod vlivem magneticky a přitažlivě působících osobností, jejich emoce i rozum jsou předmětem manipulace. Jde tedy o vliv moderních masových komunikačních prostředků na emoci i rozum masy, o prosazování obraznosti, internacionalizaci zážitků a dojmů.

9. Projevuje se tendence k depersonalizaci ekonomické moci, která je v dalším stadiu stimulována projevující se vysoce komplexní závislostí mezi státními institucemi (včetně vojenských), vědeckou sférou a průmyslovými organizacemi. Ekonomická moc se stále neoddělitelněji spojuje s politickou mocí, stává se stále více neviditelnou a pocit individuální prázdnoty se zvyšuje.
10. V technetronní společnosti se adaptace vědy k lidským cílům a rostoucí zájem o kvalitu života stává nejen možným, ale i morálním imperativem pro stále větší počet občanů, zvláště mladých.

To je deset bodů, v nichž Brzeziński jednak některými společnými rysy (jako Bell) charakterizuje svou technetronní společnost, jednak uvádí některé rysy odlišné, nebo klade větší akcent na jevy, které Bell neuvádí nebo nepovažuje za důležité. Souvisí to s odlišností metodologie. Brzeziński neodděluje tak výrazně ekonomiku a sociální strukturu od ostatních sfér společenského života, všímá si přímých vlivů vědy a techniky na nadstavbové, kulturní a ideové oblasti, včetně způsobu (kvality) života. V souladu se svými dřívějšími zájmy také analyzuje vliv vznikající postindustriální či technetronní společnosti v USA na ostatní země. V tomto ohledu vidí vývoj USA jako jakýsi vývojový model či vzor pro ostatní země. Jako teoretik i politik, který se ztotožňuje s hlavními rysy soudobé americké společnosti, Brzeziński také kriticky uvádí některé negativní jevy, které ho znepokojují a které chce odstranit. Ve srovnání s Bellem se tedy navenek jeví jako kritičtější. Bez zajímavosti není například jeho úvaha o poválečné vojenské a politické expanzi USA, kdy je srovnává s velkými klasickými imperiálními systémy [Brzeziński 1970 : 32].

Brzeziński vidí dosti jasně i některé existující konflikty americké společnosti, například rasový problém. Jindy zase určité sociální konflikty interpretuje ve shodě s jinými americkými sociology (Rozsakem, Reichem) jako konflikty generací. Uznává (byť samozřejmě v oficiálním rámci) problém chudoby v USA, zaostalé, upadající oblasti, diskriminaci ve vzdělání, rasovou diskriminaci, mluví o nejistotě pokroku v souvislosti se zločinností, sebevražedností, primitivismem projevů masové kultury, zaměřuje kritické poznámky na americkou justici. Proto zdůrazňuje, že jde o to definovat pojmový rámec, v němž technické změny dostanou smysluplné a lidské cíle. Dokonce varuje, že nebudou-li k technickým změnám, které označuje za třetí americkou revoluci, nalezeny smysluplné a lidské cíle, pak se tato takzvaná třetí revoluce, tak bohatá na možnosti, individuální tvořivost a naplnění, může stát sociálně destruktivní.

Zde se tedy objevuje stejný problém jako u Bella. Celkový základní vysoce optimistický obdiv k vymoženostem vědeckotechnického pokroku je doprovázen stížnostmi a konstatováním diskrepance mezi vědeckotechnickým pokrokem, stadiem vznikající postindustriální či technetronní společnosti a kulturní a hodnotovou nadstavbou. Řešení rozporu je v oblasti morální, hodnotové, kulturní; je třeba nalézt a formulovat nový smysl a hodnotový význam pro změny, jež vyvolala technika a věda. Přes uznání určitých diskrepancí, rozporů a disproporcí však jak Bell, tak i Brzeziński vyjadřují přesvědčení o převládající optimistické budoucnosti formující se postindustriální společnosti v USA (tj. soudobého stadia vývoje státně monopolistického systému v této zemi). Kritické poznámky, jež doprovázejí celkový optimistický přístup, jsou současně určeny také jako výzva existující politické moci, aby se přizpůsobila vznikajícím změnám a pomáhala procesu přestavby vědomí, kultury a hodnot soudobé americké společnosti.

Programovaná společnost A. Touraina

Koncepce postindustriální společnosti A. Touraina je spjata s jeho předcházejícími pracemi, zvláště pak s jeho teorií jednání. Vznik a formování postindustriální společnosti je podle něho výsledkem obecné sociální přeměny, jejíž každý prvek se definuje ne již svou minulostí nebo svou vlastní podstatou, ale svým místem v procesu změny. Sociální podstata je nahrazována sociálním jednáním. Formují se společnosti nového typu. Nazývají se společnostmi postindustriálními, má-li se zdůraznit vzdálenost, která je odděluje od společnosti industrializace. Nazývají se společnostmi programovanými, jsou-li definovány především podle povahy způsobu výroby a ekonomické organizace. Nazývají se společnostmi technokratickými, mají-li být pojmenovány podle moci, která je ovládá [Touraine 1969 : 7].

Sám Touraine považuje za nejvhodnější název společnost programovaná. Při srovnání koncepcí D. Bella a Z. Brzezińskiego s pojetím A. Touraina zjistíme velmi nápadný rozdíl. Touraine dává přednost názvu programovaná společnost; tento termín vyjadřuje povahu způsobu výroby a ekonomickou organizaci moci. Jinak však nevěnuje žádnou pozornost analýze jevů a procesů, které jsou spjaty s vědeckotechnickou revolucí a jež zaujímají tak významné místo u Bella a Brzezińskiego. Jádrem Tourainovy analýzy jsou procesy změn týkající se především tříd, moci, rozhodování a konfliktů tříd a sociálních skupin.

Touraine tvrdí, že pro vznikající programovanou společnost, která následuje po industriální společnosti a může být proto v této časové souvislosti nazvána postindustriální, jsou příznačné nové třídy a nové konflikty. Z toho však nevyplývá, že třídy ztrácejí v nově se tvořící společnosti význam. Naopak, Touraine zdůrazňuje základní důležitost situací, konfliktů a hnutí tříd v programované společnosti. Vychází z předpokladu, že dosavadní obraz tříd byl společenským vývojem rozbit. Způsoby života (les genres de vie) tříd byly nahrazeny úrovněmi života v masové společnosti. Došlo k úpadku způsobu života rolníků, naproti tomu zaměstnanci jsou tou kategorií, která má svůj způsob života. Nový význam má slovo chudoba. Pauperismus nezasahuje dnes jednu sociální třídu, nýbrž zvláštní kategorie, pracovníky starých upadajících průmyslových oblastí, staré osoby handicapované fyzicky či mentálně, nekvalifikované ženy z domácnosti, etnické menšiny nebo zahraniční dělníky. Téma chudoby pokrývá ohromný souhrn sociálních problémů, neoznačuje však jako v devatenáctém století dělnickou otázku. V těchto podmínkách obrana dělnické třídy nemůže již být a není obranou „chudých“.

Podobně i buržoazie je stále méně a méně definována dědictvím a jsou-li znaky velkého bohatství ještě znatelné (jako kdysi symboly příslušnosti k vyšší sociální třídě), pak jsou stále méně početné a jasné. Kdo je tedy vládnoucí třídou formující se nové společnosti? Vyspělé průmyslové společnosti nejsou společnostmi akumulace, ale společnostmi programovanými. Investiční činnost není již funkcí jednoho sektoru společnosti, přesněji jedné třídy, nýbrž výrazné společnosti jako celku. Politika nedoprovází již ekonomickou organizaci, ale předchází ji, ovládá ji. Ekonomický pokrok se projevuje jako výsledek, jako nejvýraznější znak fungování společnosti, tj. její schopnosti řešit napětí, které vzniká nutně z rozporů investic a individuální spotřeby. Nová vládnoucí třída nemůže již být seskupením lidí, kteří mají odpovědnost i zisky ze soukromých investic. Může být jen souhrnem těch, kteří se ztotožňují s kolektivními investicemi a dostávají se do konfliktu s těmi, kteří požadují zvýšení své spotřeby, s těmi, jejichž soukromý život odporuje změně. Nelze ovšem mluvit o vládnoucí

třídě v dřívějším smyslu, kdy tato třída používala ekonomickou moc pro cíle, které nepodporovaly sociální potřeby. Došlo k převratu v investicích. Investoři se mohou ve skutečnosti ztotožňovat s obecným zájmem a ukazovat velmi logicky, že jejich úspěch je stejnou podmínkou růstu obecné životní úrovně.

Novou významnou třídou jsou technokraté, to jest skupina lidí, kteří rozhodují o investicích, jejich výši, zaměření. Konflikty vznikají zvláště v oblasti investic do služeb (věda, školství, zdravotnictví), kde je rozpor mezi vybavením a službou. Technokraté příliš napínají vztah mezi těmito dvěma cíli ve prospěch vybavení, tím pohlcují určité prostředky a dospívají k neracionální akumulaci moci. Technokracie akumuluje moc a vědění. Proto ve společnosti programované, řízené aparáty růstu, není již vládnoucí třída definována vztahem k vlastnictví, ale závislostí mechanismu řízené změny, tedy instrumentů sociální a kulturní integrace. Není to již přímo produktivní práce v zaměstnání, která vystupuje proti kapitálu, je to osobní a kolektivní identita, která vystupuje proti manipulaci. Tyto nové formy a druhy konfliktů i zájmových rozporů jsou pro Touraina důvodem k tomu, aby formuloval svou tezi, že přechod k programové postindustriální společnosti je přechodem od společnosti vykořisťování ke společnosti odcizení.

Marxův pojem odcizení je tak použit k tomu, aby byl ze soudobé kapitalistické společnosti vyloučen pojem a problém vykořisťování, který je u Marxe nerozlučně spjat s problematikou odcizení. Jen třídní vykořisťovatelská společnost, a zvláště pak společnost kapitalistická, je také společností, v níž se projevují a působí všestranné procesy odcizení a zvěčnění. Podle Touraina a jeho koncepce programované technokratické společnosti nepůsobí již vnitřní rozpory ekonomického systému, ale obecné rozpory mezi potřebami sociálního systému a potřebami osob, které tento typ společnosti ovládají. Technokraté reprezentují mechanickou koncepci společnosti, která naráží (jako kdysi taylorismus) na odpor individuí a skupin manipulaci nepřátelských, brzdících výrobu, které se pasívně přizpůsobují organizaci a rozhodnutím, na nichž se vůbec nepodílejí.

Ve společnosti, která je stále více a více terciární společností, tj. systémem, v němž zpracování a zacházení s informacemi má tutéž ústřední roli jako zacházení s přírodními zdroji v počátcích industrializace, představuje nejzávažnější formu plýtvání neexistence účasti na rozhodování. V této souvislosti je důležité pojetí informace, které je v podobné verzi obsaženo jak v koncepci D. Bella, tak Z. Brzezińskiego. Informace znamená fakticky přístup k rozhodování. Když chybí informace, neexistuje účast v systémech rozhodování a organizace, to definuje odcizení. Odcizena nejsou jen individua nebo skupiny, které jsou na okraji společnosti podrobeny donucení a zbaveny vlivu, ale i ti, kteří ztrácejí svou totožnost jako osobnosti. Osobnost je definována jen svou rolí v systému směny a organizace, spotřebitel je tlačěn reklamou a úvěrem, aby obětoval svou ekonomickou jistotu a usiloval o získání statků, jejichž rozšiřování je spíše ospravedlňováno zájmy výrobce než uspokojením potřeb. I dělník je podržovaný systémem organizace, jejichž globální výkonnost nevylučuje, že jejich náklady jsou mimořádně vysoké.

Tak jako konflikt vlastnických tříd s nevlastníky ztrácí svou důležitost tím, že se lokalizuje a institucionalizuje a tak ztrácí svou explozivní sílu, nové konflikty kladou otázku řízení celé společnosti a mobilizují k obraně sebeurčení. Tím se zásadně mění i hodnocení perspektiv a smyslu boje dělnické třídy ve společnosti obohacování a institucionalizace pracovních konfliktů. V takové společnosti nemůže být dělnická otázka již předmětem sociálních debat. Kon-

trola informací, autonomie lokálních kolektivů, svoboda deetatizace univerzitních institucí, přizpůsobení práce dělníkům, správná politika příjmů – to tvoří hlavní cíle, pro něž se mohou organizovat a organizují sociální hnutí. Zásadním cílem moderních sociálních hnutí není ani tak boj proti ziskům, ale kontrola změny.

Ovládané třídy nejsou již deformovány chudobou, ale spotřebou a řízením, tedy závislostí na formách organizace a kultury, jež vypracovaly vládnoucí skupiny. Ovládané třídy nejsou vyloučeny, ale spíše využívány a integrovány. Boj tříd v takové společnosti znamená odmítání odcizení, revoltu proti systému integrace a manipulace. Je to také podmíněno tím, že v programované společnosti vůdcové a organizátoři výroby chrání méně osobní privilegia než sílu a moc aparátu.

Touraine tak posunuje do jiných poloh celý třídní boj a jeho příčiny v údajně a již podle jeho představ existující programované, technokratické společnosti. Místo analýzy vykořisťování podsunuje zjednodušený problém odcizení, místo konfliktů dělníků a kapitalistů, jemně přisuzuje jen omezený lokální význam a vidí ho pouze jako institucionalizované zápolení (podle Touraina ekonomický konflikt v podniku přestal být manifestací třídního boje), místo boje o kontrolu nad výrobními prostředky, za likvidaci soukromého vlastnictví a vykořisťování uznává jen boj proti manipulaci o vliv na rozhodování o investicích a spotřebě, o zdrojích informací.

Jako by vliv na investice, spotřební politiku a rozhodování bylo možno získat v zásadě bez likvidace ekonomického a politického panství třídy, jako by vliv vládnoucí ideologie mohl být odstraněn jen bojem o vliv na rozhodování a informace! Celá Tourainova koncepce je vlastně jediným velkým pokusem eliminovat marxistickou teorii tříd, vykořisťování, nadhodnoty, ekonomického, politického a třídního panství buď poukazem na vedlejší nebo odvozené formy a projevy třídních střetů, nebo v některých poučkách dokonce konstruováním domněnek, které nemají v realitě žádnou oporu. Neexistuje například žádná samostatná třída technokratů, která by neměla vztah k vlastníkům, neexistuje samostatný monopol rozhodování a dispozice s informacemi, které nejsou spojeny s existujícím ekonomickým, politickým a ideologickým panstvím třídy.

Zdánlivá přednost Tourainovy analýzy – že se na rozdíl od Bella a Brzezińského dosti zevrubně zabývá třídami, třídním bojem – se při bližším zkoumání ukáže jako jedna z nejslabších částí jeho díla: s objektivně reakčními, protirevolučními politickými důsledky, protože na základě zkreslené analýzy tříd a třídního boje, konstruováním nereálných nebo vedlejších a nepodstatných konfliktů podává teoreticky naprosto neuspokojivou analýzu a navíc politicky dezorientující, scestné závěry o hlavním smyslu i zaměření třídního boje v soudobé státně monopolistické kapitalistické společnosti.

* * *

Všichni tři významní představitelé koncepce postindustriální společnosti vycházejí z reality soudobého vyspělého kapitalismu, v němž sice rozporně a konfliktně, ale přesto probíhá proces vědeckotechnické revoluce. Všichni tři autoři zachycují určité prvky, reálné jevy nebo důsledky, které z nich vyplývají. Jejich metodologie, jejich jednostrannost, povrchnost vede ke zkreslení, deformování a někdy i k převrácení reálných společenských vztahů. Z metodologického hlediska je jejich přístup téměř klasickým příkladem metafyziky. Realitu soudobého kapitalismu buď přímo programově (jako Bell podle svého principu

osových přístupů) rozdělují na izolované a samostatné sféry, které spolu souvisejí jen volně a bez dialektického zprostředkování, nebo jako Brzeziński a Touraine vytrhují z celku kapitalistické společnosti dosti libovolně ty či ony části, zbavují je souvislosti s celkem a jeho podstatnými rysy a tak absolutizují vnější, vedlejší, nepodstatné a zatemňují nebo obcházejí podstatné určení kapitalismu.

Druhou stránkou metafyzické metody zkoumání reality soudobého kapitalismu není jen přecenění, absolutizace jednotlivých jevů nebo procesů, ale také ignorování, obcházení nebo podceňování jiných jevů nebo částí společenského celku. V tomto ohledu je velmi typické, že všichni tři představitelé koncepce postindustriální společnosti podceňují a snižují význam soukromého vlastnictví. Ve shodě s běžnými představami buržoazní ekonomické a sociologické teorie mluví o klesajícím významu soukromého vlastnictví, o jeho podřadné roli v soudobé etapě vývoje kapitalismu. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků ztotožňují jen s individuálním vlastnictvím jednotlivých kapitalistů. Individuální soukromé vlastnictví jednotlivých kapitalistů sice nezmizelo, není však jediné ani dominantní. Buržoazní sociologové považují jiné formy kapitalistického vlastnictví – skupinové a státní – za vlastnictví, v němž již nepřevládá soukromý zájem a soukromý zisk. V této souvislosti všichni bez zvláštních argumentů přejímají opět běžnou koncepci oddělení kontroly od vlastnictví a tezi o významné roli technokratů a manažerů v soudobém kapitalismu. Tyto sociální skupiny jsou údajně nositeli odborných, věcných zájmů, nebo dokonce zájmů celospolečenských. V tomto bodě se však oba američtí autoři od Touraina liší. Zatímco Bell a Brzeziński nevěnují tak velkou pozornost manažerům a technokratům a kladou velký důraz na vědu, univerzity a centra vědění jako zdroje technických inovací a politických rozhodování, Touraine formuluje svou koncepci nové třídní struktury právě v souvislosti s existencí třídy technokratů.

Všichni tři pak eliminují v předpokládané postindustriální společnosti základní třídní rozpor mezi buržoazií a proletariátem. Ten pro ně již vůbec neexistuje (Bell, Brzeziński), anebo je omezen, podle Touraina, na dílčí konflikty uvnitř podniku, které již nejsou manifestací boje třídy proti třídě. Jaké konflikty pak zůstávají v soudobém kapitalismu, který prý již kapitalismem v plném slova smyslu není, protože se transformuje v postindustriální společnost? U Bella jsou to rozpory mezi třemi sférami, vymezenými v souladu s principem osových přístupů – rozpor mezi sociální strukturou a politikou a sociální strukturou a kulturou. U Brzezińského jsou to základní rozpory mezi technicko-vědeckým pokrokem a nedostatkem lidského smyslu a lidských hodnot, jež by dávaly náplň těmto procesům. Všichni tři autoři pak svorně konstatují, že nejdůležitější sociální konflikty vznikají mezi těmi, kteří rozhodují o investicích, výši spotřeby a cílech vývoje společnosti, kteří monopolizují informace, a mezi masou, která je vyloučena z rozhodování a nemá dostatek informací. Proto prý dochází k tomu, že veřejnost, lidové masy, pracující se staví proti základním tendencím ekonomického a technického vývoje takzvané postindustriální společnosti a tím se často obrací i proti společenskému pokroku. Jak správně poznamenává J. A. Krasin, Bell interpretuje lidové, protimonopolistické hnutí jako určité konzervativně populistické reakce na růst vlivu vědy a vědeckotechnické inteligence [Krasin 1974 : 63].

Všechny základní sociální skupiny mají podle autorů koncepce postindustriální společnosti příjmy především na základě výkonu, kvalifikace, vzdělání. I sociální pozice jsou většinou a především získávány nikoli podle bohatství,

výsad, ale podle kvalifikace, vzdělání a podle osobní výkonnosti. Skupiny, které rozhodují, mají v rukou vědění, informace, jsou nazývány společenskou meritokracií, tj. skupinami podílejícími se na společenském bohatství a moci podle vzdělání a kvalifikace.(4) Jedině Touraine ve svých úvahách o technokracii jako meritokracii poukazuje na některé negativní rysy této skupiny, která využívá své odborné a kvalifikační úrovně pro výsady. Vyjadřuje to takto: Technokratické organizace se obklopují tajemstvím, nedůvěřují informacím a veřejným debatám. Snaží se rozvinout svou vlastní moc, vnucují svým členům stále silněji sociální integraci, manipulují chování ve výrobě i spotřebě, jsou agresivní. Jsou to centra moci, která rovněž tvoří nové formy nerovnosti a privilegií. Tyto kritické výhrady vůči technokracii jako meritokracii jsou však u Touraina součástí jeho koncepce nové třídní struktury programové společnosti a souvisí s jeho tvrzením o přechodu od společnosti vykořisťování ke společnosti odcizení. Jsou tedy součástí deformující a scestné interpretace soudobé kapitalistické společnosti.

Všichni významní představitelé koncepce postindustriální společnosti jsou ve svých koncepcích soudobého kapitalismu ostře zaměřeni proti marxistické metodologii analýzy společenských jevů, proti marxistické teorii kapitalismu, soukromého vlastnictví, tříd a vykořisťování, proti marxistické teorii základních forem ekonomického, politického a ideologického panství třídy v jejich relativní odlišnosti a zásadní jednotě. Proto také konstruuji koncepci postindustriální společnosti jako reálnou, přirozenou a jakoby samozřejmou alternativu proti socialismu jako cíli a programu revolučních sil soudobého světa. I když nikterak podrobně neanalyzují společnosti reálného socialismu, přesto v podstatě předpokládají, že i tyto společnosti odpovídají jejich vývojovým schémátům přechodu od industriální společnosti ke společnostem postindustriálním. Proto také mluví o industriálních společnostech kapitalistických a socialistických a o postindustriálních společnostech kapitalistických a socialistických. Protože však vlastnické, třídní vztahy a třídní podstata politické moci různých společností jsou pro ně zanedbatelné, je toto rozlišování na postindustriální společnosti kapitalistické a socialistické jen jakousi koncesí vůči současným rozdílům, avšak pro budoucnost se počítá se stejnými vývojovými tendencemi. Budoucnost lidstva je tedy interpretována mimo reálný kapitalismus a socialismus, a tím je dosaženo žádoucího cíle — teoretickou a metodologickou eskamotází je eliminován základní rozpor soudobé epochy mezi kapitalismem a socialismem, společnosti reálného socialismu jsou redukovány na nižší vývojové fáze industriální společnosti, jež teprve zárodečně směřují ke společnosti postindustriální, a socialismus jako reálný cíl a východisko rozporů soudobého kapitalismu se stává v tomto pojetí iluzorním a utopickým. Třídní, apologetická, konzervativní a protisocialistická podstata koncepce postindustriální společnosti je tak více než zřejmá a jeví se nikoli jako vědecká analýza soudobého kapitalismu, ale jako zkreslený a deformovaný obraz této společnosti, jako falešná a scestná perspektiva pro soudobé lidstvo.

(4) Všichni autoři koncepce postindustriální společnosti se odvolávají v této souvislosti na známou knihu anglického autora Michaela Younga *The Rise of Meritocracy* [1965].

Литература

- Bell, D.: *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Books Inc.; Harper 1976.
- Bell, D.: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. London, 1976.
- Brzeziński, Z.: *Between Two Ages*. New York, The Viking Press 1970.
- Diligenskiy, G.: *Tupiki teorii post-industrializma*. Obščestvennyye nauki 1977, No 6.
- Gouldner, A.: *The Coming Crisis of Western Sociology*. London, Heinemann 1971.
- Kahn, H. — Wiener, A. J.: *The Year 2000*. New York, MacMillan 1967.
- Krasin, J. A.: *Apologetičeskaja suščnost' teorii „postindustrialnogo obščestva“*. Voprosy filosofii 1974, No 2.
- Touraine, A.: *La Société Post-industrielle*. Paris, Editions de Noël 1969.
- Young, M.: *The Rise of Meritocracy*. Harmondsworth, Penguin Books 1965.

Резюме

Э. Урбанек: К критике концепций постиндустриального общества

С половины 60-х годов в рамках буржуазной социологии развивается новая концепция, которая заменяет раньше широко распространенную теорию единого индустриального общества. Это концепция так называемого постиндустриального общества. Ее главными представителями являются в США Д. Белл, З. Бжезински и во Франции прежде всего А. Турэн. Эти три автора исходят из некоторых основных общих позиций, в подробностях потом их концепции несколько отличаются.

Они в сущности считают очевидным и понятным то, что современный капитализм, и в частности капитализм в США переживает внутреннее преобразование, которое означает собой наступление эры постиндустриального общества. Эти изменения являются доказательством внутренних преобразований капитализма в другое общество без революционного переворота. Доказательством этого преобразования являются прежде всего изменения в отношениях производства, техники и науки, речь идет о влиянии науки, на ней основанной техники, о влиянии носителей этой науки и техники на экономику. Из этих влияний и изменений потом истекают следующие, касающиеся классовой структуры, разделения и новых конфликтов и противоречий. В сущности речь идет о следующем варианте так называемого технологического подхода, хотя данные авторы понимают новую технику и технологию идеалистически прежде всего как следствие развития науки и научного познания. Лишь только Белл отличается от остальных двух авторов, когда комбинирует технологический детерминизм с концепцией релятивизма исследования общества на основе так называемого аксиального (осевого) подхода.

Концепции постиндустриального общества явно методологически, теоретически и политически направлены против марксистско-ленинского анализа капитализма, эксплуатации, классовой сущности власти и классовой структуры современного капитализма. Поэтому они создают новое понятие социального расслоения, классовых конфликтов и противоречий. Главные противоречия так называемого постиндустриального общества они видят между новой экономической и социальной структурой и политической и культурной надстройкой, конфликты возникают между тем, кто владеет знанием, информацией и между тем, кто лишен решений, так как у него нет возможности перейти к знаниям и информации. Все основные социальные группы, и в частности группы имеющие знания и информации, обладают властью, их социальное положение основано на образовании, квалификации и результате. Это меритократия, которая правит, решает и определяет направление развития общества, финансирование и потребление.

Концепция постиндустриального общества также направлена как против социализма как революционной цели и выхода из действительности современного капитализма, так и против стран реального социализма. Основной и единственной перспективой развития человечества особенно в развитых промышленных странах таким образом является возникающее, или в будущем в странах, где его еще нет, обязательно наступающее постиндустриальное общество. Социализм таким образом устранен и капитализм апологетически спасен тем, что данные авторы трансформируют его с помощью по-

2
нятийного и методологического эскамотажа в уже будто бы некапиталистическое, но ни в коем случае социалистическое общество. Одновременно в концепциях постиндустриального общества (несмотря на разные терминологические различия между технологическим обществом Бжезинского и программным обществом Турэна) отражаются в искаженном виде, односторонне и деформированно некоторые реальные явления и процессы, связанные с противоречивым, полным конфликтов развитием научно-технической революции в современном государственно-монополистическом капитализме.

Summary

Urbánek E.: Conceptions of Postindustrial Society — Contribution to Their Criticism

Since the late sixties, a new conception has been developing within the framework of bourgeois sociology ultimately to supersede the formerly widespread theory of a uniform industrial society. This refers to the conception of the so-called postindustrial society. Its main representatives are D. Bell and Z. Brzezinski in the USA, and particularly A. Touraine in France. These three authors share several basic starting points, yet in the particulars their conceptions are somewhat different.

They consider as substantially evident and clear that contemporary capitalism, and particularly capitalism in the USA, is subjected to an internal transformation allegedly implying the onset of the era of postindustrial society. The changes involved provide an evidence of internal transformations of capitalism into a different society devoid of revolutionary overthrows. Evidence of this transformation is furnished, in the first place, by changes in the relations among production, technology and science; this concerns the impact of science, of technology based thereon, and the influence exerted by the bearers of this science and technology upon economy. These influences and changes subsequently give rise to further ones which have a bearing upon the class structure, distribution, as well as new conflicts and contradictions. What is involved here is, in substance, a further variant of the so-called technological approach, even though the above authors conceive new technique and technology idealistically — chiefly as a consequence of the development of science and scientific knowledge. Only Bell differs from the other two authors by combining technological determinism with a relativistic conception of society research on the basis of the so-called axial approach.

Methodologically, theoretically and politically the conceptions of postindustrial society are explicitly directed against the Marxist-Leninist analysis of capitalism, exploitation, the class substance of power and the class structure of contemporary capitalism. This is why they construct a new conception of social stratification, class conflicts and contradictions. The main contradictions of the so-called postindustrial society are seen to exist between the new economic and social structure and the political and cultural superstructure, conflicts arise between those who have mastered knowledge and information and those who are excluded from decision-making due to their lack of access to knowledge and information. All basic social groups, and particularly groups in possession of knowledge and information, are endowed with power; their social positions, however, are based on education, qualification and performance. It is meritocracy that rules, decides and determines the orientation of the society's development, investments and consumption.

The conception of postindustrial society is also oriented against socialism as a revolutionary goal and a way out of the reality of contemporary capitalism, as well as against the countries of real socialism. The main and only prospect of the development of mankind is postindustrial society arising at present especially in the advanced industrial countries, while in the countries where it has failed to occur as yet it is sure to come into being in future. Socialism is thus eliminated and capitalism is apologetically saved by being transformed, thanks to the above authors' conceptual and methodological jugglery, into an allegedly non-capitalist but never socialist society. At the same time (irrespective of various terminological differences between Brzezinski's technetronic society and Touraine's programmed society), the conceptions of postindustrial society present a distorted, one-sided and deformed reflection of some real phenomena and processes connected with the contradictory, conflictive development of the scientific and technological revolution in the state monopolistic capitalism of our time.